

Korku Kitabı

Editör

EMİNE GÜRSOY NASKALI

KİTABEVİ

KİTABEVİ • 559

Korku Kitabı

Hazırlayan

Emine Gürsoy Naskali

Kapak Tasarım

Onur Sönmez

Dizgi/İç Düzen

Hülya Aşkın

Baskı - Cilt

Çalış Ofset

Davutpaşa Caddesi No:8

Topkapı - İstanbul

Sertifika No: 12107

1. Baskı 750 Adet

İstanbul, 2014

ISBN 978-605-4907-34-2

T.C.

Kültür ve Turizm Bakanlığı

Sertifika No: 16450

Online Satış

www.kitabevi.com.tr

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sk. No: 46/A Cağaloğlu-İSTANBUL

Tel:(0212) 512 43 28 - 511 21 43 • Faks:(0212) 513 77 26

Türkiye Sahası Efsanelerinde Özel Adlı Kötü Ruhlar

Seçkin Sarpkaya*

Türk mitolojisinde kötü ruhlar

Mitolojik sistemlerde geniş yer tutan unsurlardan biri de kötü ruh anlayışıdır. Tüm kültürlerin mitolojik görüşlerinde kötü ruhlarla ilgili çeşitli tasarımlar bulunmaktadır. Bu tasarımlar kültürden kültüre, dolayısıyla bir mitolojik görüşten diğerine farklılıklar gösterdiği gibi mitolojik sistemlerde çeşitli ortak tasarımlar ve düşünce ürünleri de söz konusudur.

Kötü ruh, mitolojiler açısından baktığımızda genel anlamda insanlara kötülük eden ve doğaüstü bir varlık şeklinde düşünülen bir tasarımdır.¹ Kötü ruh anlayışıyla ilgili olarak inanç sistemlerinde duyularla algılanamayan ve göze görünmeyen varlıklarla ilgili temel tasarımlardan biri *cindir*. *Cin* anlayışı hemen hemen tüm kültürlerde ve mitolojik sistemlerde görülmektedir. Yunan, İskandinav ve Asur-Babil

* Seçkin Sarpkaya, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, yüksek lisans programı öğrencisi, İzmir. sarpkaya.seckin@hotmail.com

¹ Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı-Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayinevi, İstanbul 2006, s. 411.

gibi mitolojik düşünce sistemlerinin yanında Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi semavi dinler de bu anlayışlara sahiptir.²

Türk kültürü ve Türk mitolojisinde de kötü ruh anlayışı ve buna bağlı olarak *cin* türünden tasarımlar görülmektedir. Hem tarihi anlamda hem de sözlü kültür ürünlerinde izlerini görebileceğimiz düşünce yapısı bağlamında bu tür varlıklar Türk mitolojisinde yer almaktadır. Divânü Lugâtî't-Türk'te yer alan ve *şeytan* anlamına gelen *yek* ifadeyle yine aynı sözlükte yer alıp *cin* anlamına gelen *yel* ifadesi vardır.³ W. Radloff'un Altay Türklerinden derlediği Yaratılış Destanı'nda, kötü varlıkların ilki kabul edilen ve şeytana denk tutulan Erlik'in, kötü ruhların veya varlıkların ilk yaratılanları olarak kabul edebileceğimiz *kötü ruhun saçlısı Albıs ve kötülük saçan Şulmus* adlı varlıkları yarattığını görürüz.⁴

Türk düşünce ve tasavvurlarındaki kötü ruh tasarımlarında genel anlamda Şamanist düşüncedeki kötü ruh anlayışıyla İslamiyet'te yer alan *cin* anlayışı görülmektedir. Şamanist düşüncelerde kötü ruhlar *kara neme* adıyla bilinmektedir. Bu ruhların başında da Altay Türklerine göre Erlik, Yakut Türklerine göre de Arsan Duolay bulunmaktadır.⁵ Altay Türklerinin mitik düşünce ve tasavvurlarında *kara tös* ve *kara neme* şeklinde adlandırılan kötü ruhların veya ölmüş günahkâr insanların ruhları olarak düşünülen *körmöslerin* kötü olanlarının başında bulunan Erlik insanlar ve hayvanlar için en ağır hastalıklar, korkunç felaketler ve cezalandırılmaların sebebidir. Ölüm getiren olarak tasarımlanan ve yeraltında yaşadığı düşünülen Erlik hem yeraltında bulunan hem de yeryüzüne yayılmış kötü ruhlar avanesinin başındadır. Kötü ruhlar da insanlara, Erlik'in yaptığı gibi, çeşitli kötülükler

² Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 5. basım, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2010, s. 100.

³ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâtî't-Türk*, çev. Düz. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 681.

⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I: (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s. 462.

⁵ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, 3. baskı, TTK, Ankara 1986, s. 39.

yaparlar.⁶ Yakut Türklerinin mitolojik görüşlerinde Erlik'in karşılığı olarak düşünebileceğimiz Arsan Duolay da, Erlik'e benzer şekilde düşünülmektedir. Yeraltı dünyasındaki kötü ruhların başı olarak kabul edilen Arsan Duolay insanlara kötülükler gönderir.⁷ *Abaahı* adı verilen kötü ruhlar zümresi de yeryüzünün tüm katlarında bulunan, hem insanlara hem de hayvanlara zarar verebilen ve tasviri anlamda çirkin olduğu ifade edilen kötü ruhlardır.⁸

Türk mitolojik sisteminin İslamiyet ile birlikte oluşan tasarımlarına baktığımızda insanlarla çeşitli şekillerde uğraşıp, onlara zarar veren ve düşman olan kötü ruh tasarımı olarak *cin* adlı varlıkları görürüz.⁹ *Cin*ler, Türk halk geleneğinde varlığına inanılan ve bazı olağanüstü görünüm ve eylemler ile açıklanan varlıklardır. Çeşitli tabiat unsurları ve mekânlara bağlı olarak tasarımlanan bu varlıklar insanlara karşı çarpmak, sakatlamak hatta öldürmek gibi çeşitli eylemlerde bulunurlar. İnsanlara karşı kedi, oğlak, teke ve başta olmak üzere birçok şekilde göründükleri gibi insan şeklinde veya insana benzeyen ve görüntü bozukluğuna sahip iriyarı bir yaratık olarak da görünebilirler. Bunun yanında insanların karşısına hamamlarda, değirmenlerde, mezarlıklarda ve bulaşık sularının bulunduğu yerler veya çeşitli terk edilmiş mekânlarda çıkarlar.¹⁰ Bu varlıklarla ilgili düşüncelerin kökeninde Şamanist mitolojik görüşlerin olduğunu söylemek mümkündür.¹¹ *Cin* adlan-

⁶ A. V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Zekeriya Karadavut - Jannet Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya 2006, s. 3-7, 25. Ayrıca bkz. Abdülkadir İnan, *age.*, s. 40-41.

⁷ İbrahim Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay-Yakut)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013, s. 21.

⁸ İbrahim Dilek, *age.*, s. 4.

⁹ Jean-Paul Roux, "Demonlar. Türkler ve Moğollarda", *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarında Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. yön. Yves Bonnefoy, çev. Gönül Yılmaz, hzl. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s. 164.

¹⁰ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984, s. 74-76.

¹¹ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi-II (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigma-sında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji)*, 2. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 346-347.

dırması aslen kötü ruh olarak düşünülebilecek varlıkların içerisinde özel bir sınıfın adıyla gelenekte yayılıp gelişerek bu tür varlıkların genel bir adı haline gelmiştir.¹² Cinlerin yanı sıra Türkiye sahası inançlarında ve mitik düşünce ve tasavvurlarında genel bir yayılma gösteren *Al Karısı / Albastı* ve *Karabasan* da bulunmaktadır. *Al Karısı / Albastı*, tüm Türk boylarının mitik tasavvurlarında görülen bir kötü ruh türüdür. Bu kötü ruh özellikle gece vakitleri atlara musallat olarak onları yorar ve terletir. Bunun yanında lohusalara ve yeni doğmuş çocuklara zarar verir. Lohusanın üzerine bir ağırlık olarak çöken ya da ciğerini çekmek suretiyle lohusayı öldüren *Al Karısı* yeni doğmuş çocukları da çarparak öldürebilir. İnsanlara gür saçlı, çirkin ve iriyarı bir kadın olarak görüldüğü düşünülmektedir. Genelde *Albastı* adıyla bilinen bu varlık Türkiye sahasında birçok bölgede *Al Karısı* adıyla yayılma göstermiştir.¹³ *Karabasan* ise insanlara geceleri uyurken gelen bir varlıktır. İnsanları gece uykusunda boğmaya çalışan bu kötü ruh Türkiye sahası halk inançlarında görülmektedir. Gece uykusunda insanlara zarar veren *Karabasan* kötü ruh türünden *Albastı* gibi varlıklarla da ilişkili düşünülmektedir. Mitik tasavvurlarda net bir tasviri ve görüntüsü belirlilmeyen bu varlık bazı varyantlarda küçük ama çok ağır bir erkek olarak tasvir edilebilmektedir.¹⁴ Burada genel anlamda verdiğimiz bilgi kötü ruhların Türk mitik düşünce ve tasavvurlarındaki durumuyla ilgili genel bilgidir. Bu kısımda ele aldığımız *Erlik* ve ona bağlı kötü ruhlar zümresi, *cin*, *Al Karısı* ve *Karabasan* ile ilgili bilgi Türk mitolojisinin tamamından, halk inançları ve sözlü kültür ürünlerinden elde edilen bilgidir.

Bu varlıklar Türk mitolojisinde “iyi-kötü” karşıtlığında kötü olarak kabul edilen varlıklardır. Buna bağlı olarak bu varlıklardan çeşitli

¹² Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 83.

¹³ Pertev Naili Boratav, *age.*, s.78. Ayrıca bkz. Abdülkadir İnan, “Al Ruhı Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, 3. baskı, TTK, Ankara 1998, s. 259-267. Fuzuli Bayat, *age.*, s. 297, 327-337.

¹⁴ Fuzuli Bayat, *age.*, s. 293-299.

kötülükler beklenir. Bu kötülükler kişinin doğrudan kendisine yapılan ve sonu psikolojik rahatsızlık, sakatlanma ya da ölüme varabilecek çeşitli eylemlerdir. Bunun yanı sıra kişinin çeşitli mallarına zarar verme, yoldan çevirme suretiyle niyet ettiği işine engel olma veya kişinin ailesinden birine zarar verme gibi sonuçlar doğuran eylemler de bu varlıklarla ilişkili düşünülmüştür.

Buna bağlı olarak bu varlıklardan gelebilecek herhangi bir kötü-lüğe karşı bir kaygı mevcuttur denilebilir.¹⁵ Bu da kötü ruhları bir korku sembolü haline getirmiştir. Türk mitolojisinde kötü ruhların, dünyadaki diğer halkların mitolojik görüşlerine benzer bir şekilde korkunun ifadesi veya kişileştirmesi haline geldikleri düşünülebilir. Bu bağlamda insanın herhangi bir tehlike karşısında zarar göreceği duygusundan kaynaklanan ve bir nesneye bağlı olarak ortaya çıkan yani var olan bir nesneden kaynaklanan korku¹⁶ duygusunun Türk mitolojisindeki nesnelerinden birinin de kötü ruhlar olduğunu ifade edebiliriz. Türk mitolojisinde tam olarak belirlenemeyen yapılarından dolayı kötü ruhların yarattığı bilinenden bilinmeyeneye yönelen hareketin ortaya çıkardığı duygu korku duygusudur.¹⁷ Türk halk kültüründe, genelde *cin* olarak düşünülen kötü ruhlar insanlara karşı çeşitli eylemler sergilerler. Bu eylemlerin başında insanlara karşı çeşitli oyunlar oynayıp insanları korkutmak yer almaktadır.¹⁸ Bu bağlamda, Türkiye sahasında gelenek çerçevesinin yayılması sonucu *cin* olarak düşünülen kötü ruhların, birçok kültürde olduğu gibi, ilk başlarda mitik tasavvurlarda belirgin bir yer tutarken zamanla kökenleri ve geçmişteki işlevlerinin

¹⁵ Bu noktada korku ve kaygı arasında bir ayrım yapıldığı görülmektedir. Bu ayrıma göre korku belli bir nesneye bağlı bir duygu olarak ortaya çıkarken kaygı nesneye bağlılığı bulunmayan bir ruhsal durumdur. Bunun için bkz. Walter Schulz, “Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu”, *Korku ve Kaygı Tartışma*, Düzenleyen Hoimar von Ditfurth, çev. Nasuh Barın, Metis Yayınları, İstanbul 1991, s. 7.

¹⁶ Walter Schulz, *age.*, s. 7-8.

¹⁷ Korku duygusu insan için bilinenden bilinmeyen ve belirsizliğe doğru bir hareketin sonucu olarak düşünülmektedir. Bunun için bkz. Jidda Krishnamurti, *Korku Üzerine*, çev. Anita Tatlıer, 6. basım, Ayna Yayınevi, İstanbul 2012, s. 17-18.

¹⁸ Özkul Çobanoğlu, *Türk Halk Kültüründe Memaratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s. 83.

unutulduğu görülmektedir. Bu durum da bu kötü ruhların birer korku ögesine dönüşmesine sebep olmuştur.¹⁹

Türk mitolojisinde eskiden beri var olan, geçirilen kültürel süreçler ve yaşanan inanç sistemi değişiklikleri ile yüklü bir birikim oluşturan, olduğu dönemlerde ifade ettiği anlamların izlerini taşımakla birlikte değişikliklere uğramış olan kötü ruhlar Türk halk kültüründe çeşitli korkuların ifadesi veya tam tersi bir okumayla korkuyu yaratan nesneler olarak görülmektedir. Kötü ruhlar, kökeninde Türk Şamanizmi'ne ait mitolojik görüşleri barındırarak Türkiye sahasında, hem İslamiyet'in kabul ettiği bilgiler hem de geleneksel halk görüşlerinin iç içe geçmesi ile düşünce sisteminde oluşan, tehlikeli ve korkulan varlıklar olarak kabul edilmektedir.

Kötü ruhlar hakkında verdiğimiz genel bilgi, gerek anlatının kurgusu açısından gerekse işlevsel manada Türk halk anlatımlarında çokça yer alan bu olağanüstü varlıkların çok yönlü olarak incelenmesi gerekliliğini ortaya koyar. Böylesi bir inceleme bir makale boyutunu aşacağı için bu makalede Türkiye sahası efsanelerinde yer alan ve özel adlara sahip kötü ruhları ele alacağız. Makalemizde bu kötü ruhları alfabetik olarak sıralayacağız. Yayınlanmış efsane metinlerindeki örneklerin inceleneceği bu makalede efsanelerde tespit ettiğimiz özel adlı on altı kötü ruhun hangi adla anıldığı, başka bir kötü ruh veya varlıkla benzerliği, metinlerde verilen fiziksel tasviri, bulunduğu mekân, metinlerde yer alan eylemleri ve bu kötü ruhlardan korunma ya da kurtulma yöntemleriyle ilgili tespitler yer alacaktır. Sonuç olarak da incelemede tespit ettiğimiz ve özelliklerine yer verdiğimiz özel adlı bu kötü ruhların eylemleri bakımından ve tasvirleri bağlamında genel özelliklerini tespit etmeye çalışacağız ve giriş kısmında hakkında bilgi verdiğimiz *cin*, *Al Karısı/Albastı* ve *Karabasan* gibi geniş yayılım alanı gösteren varlıklarla ortak noktalarını karşılaştırmalı olarak açıklamaya çalışacağız.

¹⁹ Muvaffak Duranlı, "Saha Türklerinin Demonolojik Varlıklarından Üör ve Sosyal Yaşamda Üstlendiği Fonskiyonlar", *Motif Akademi*, ed. Işıl Altun, 2008, 2, Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı, İstanbul, s. 12.

Türkiye sahası efsanelerinde özel adlarla yer alan kötü ruhlar

Kötü ruhlar, Türkiye sahasının geleneksel görüşlerinde yaygın bir kabul şeklinde *cin* olarak adlandırılrsa da kimi bölgelerde bu varlıklarla ilgili farklı adlarla anılan tasarımlar da bulunmaktadır. Bu kötü ruhlar, bu ruhlarla dair genel görüşlere benzer şekilde ya da bu görüşlerden bazı farklılıklar ile tasarlanarak bölgeye özel bir adla anılabilir. Bu durum çeşitli sebeplere bağlanabilmektedir. Burada birkaç örnekten hareket edecek olursak *Birobiro*, *Kamos* ve ilerleyen bölümlerde efsanelerden tespit ettiğimiz örneklerle de inceleyeceğimiz *Mekir*'den bahsedebiliriz. Burada yer verdiğimiz bu örneklerden *Birobiro* ve *Kamos* efsane metinlerinde karşımıza çıkmamıştır. Bu kötü ruhları sadece Türkiye sahası mitik tasavvurlarındaki özel adlı kötü ruhlarla örnek teşkil etmeleri açısından seçtik.

Birobiro, Anadolu'nun güney bölgelerinde yaşayan Türkmenlerin geleneksel görüşlerinde yer alan bir tür kötü ruhtur. Bu görüşlere göre *Birobiro*; insana benzeyen, tek ayaklı, tek kollu ve tek göze sahip korkunç, şeytani bir varlıktır.²⁰ *Kamos* ise Harput'ta varlığına inanılan ve tek başına uyumak üzere olan kişilerin üstüne ağırlığı ile çökerek onları korkutup çarpan; bazen iriyarı veya kısa bir insan şeklinde bazen de bir kara kedi kılığında tasvir edilen bir kötü ruhtur.²¹ Efsane metinlerinden tespit ettiğimiz ve hakkında ilerleyen bölümlerde bilgi vereceğimiz *Mekir* de ismini andığımız bu iki kötü ruhla benzer bir adlandırmaya özelliği göstermektedir. Bu kötü ruh özellik olarak *cin* ile benzenmektedir. Fakat adlandırmada görülen bu değişim veya farklılık birtakım yerel değişikliklere, kötü ruhun içinde geçtiği efsane ve olaya veya sadece inanç olarak bulunduğu bölgenin kelime haznesine bağlı olabilir.²² Bu örneklerin dışında da kötü ruhlar yaptıkları işlere, görüşlerine veya cinsiyetlerine göre hem bölgesel hem de genel anlam-

²⁰ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2005, s. 162-163.

²¹ Fuzuli Bayat, *age.*, s. 296.

²² Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi Oğuzların – Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, çev. Recep Özbay, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2012, s. 48.

da çeşitli özel adlar alabilmektedir.²³ Bu tür bir özellik Altay Türklerinin Şamanist görüşlerinde de görülmektedir. Bazı ruhların adlandırılmalarında boylar arasında hatta boy ve kabile içinde değişiklikler görülmektedir.²⁴

Özel adlarla anılan kötü ruhların bazı örneklerine Türkiye sahası efsanelerinde rastlanmaktadır. *Cin* veya *şeytan* gibi genel adlarla anılabilen kötü ruhların, yukarıda da belirttiğimiz gibi, çeşitli bölgelerde *Conguluz*, *Davara*, *Enkebir*, *Kardek* veya *Mekir* gibi özel adlarla bilinenleri de bulunmaktadır. Bu kötü ruhların, Türkiye sahasında yer alan *cin* veya *Al Karısı* gibi daha çok bilinen korku öğeleriyle benzer özelliklere sahip olduğu düşünüldüğü gibi bu varlıklardan farklı özelliklere sahip oldukları da kabul edilmektedir. Bunun yanında özel adlarla anılan bu kötü ruhlar kendi aralarında da benzer veya farklı özelliklere sahiptirler.

1. Conguluz (Congoloz, Goncoloz, Goncalos, Koncoloz, Koncolos, Karakoncoloz, Karakoncolos)

Conguluz, Yozgat ilinden derlenen bir efsanede yer alan bir kötü ruhtur. Efsanede yer alan ifadelerle göre ismi *Conguluz* şeklinde olan bu kötü ruh, kışın karların içinden çıkan bir adam şeklindedir. *Conguluz*, evlerden birine giderek evde yaşayan insanların tanıdığı birinin sesiyle herhangi birini evden çıkartıp peşine düşürmeye çalışır. Efsane metninde *Conguluz* bir aileye gelir ve ailenin gelinini, gelinin askerdeki kocasının sesiyle kandırarak dereye kadar götürür. Gelini dereye boğarak öldürür.²⁵

Bu kötü ruhun ismi halk inançlarında *Congolos* şeklinde de görülmektedir. *Congolos* kışın en soğuk zamanlarında gelip bazı evlerde

²³ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984, s. 77.

²⁴ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 287.

²⁵ Zekeriya Karadavut, *Yozgat Efsaneleri (İnceleme – Metinler)*, Selçuk Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1992, s. 235.

açıkta bırakılan suların veya yemeklerin üstüne kusup işer. Gece derin uykudayken bazı kişilere tanıdıklarının sesiyle ismen seslenir ve onları şehir dışında bir yere götürüp bırakır. Kendine gelebilen kişiler kurtulurken kendine gelemeyenler donarak ölür. *Congolos*'tan korunmakla ilgili verilen bilgiye göre de evde pancar bulundurmak, pancar kaynatmak veya evin eşığının yakınına pancar gömmek gereklidir.²⁶

Congoloz, Trabzon'dan derlenen anlatımalarda yer alan bilgilere göre kış mevsiminde soğuk gecelerde ortaya çıkıp insanlara zarar veren, karşısına çıktığı kişi içinde kara bulunan kelimelerle cevap vermezse elindeki yün tarak ile o kişiye zarar veren bir yaratık olarak tarif edilir. Bu kötü ruhun isminin farklı yörelerdeki yerel söyleyişlerde “*goncoloz*, *goncalos*, *koncoloz*, *koncolos*, *karakoncolos*, *karakoncoloz*” gibi şekilleri de bulunmaktadır.²⁷ *Congoloz*, Ağrı efsanelerinde yer alan ve aşağıda ele alacağımız *Kardek* adlı kötü ruh ile benzerlik gösterir. Her iki kötü ruh da insanları tanıdıkları kişilerin sesleriyle çağırıp evlerinden uzağa götürerek öldürmeye çalışır. Bunun yanında aşağıda incelediğimiz bir diğer kötü ruh olan *Kepoz* da bir efsane metninde *Conguluz* ile, tıpkı *Kardek* ve *Conguluz* benzerliğindeki gibi, aynı yönden *Conguluz* ile benzer. Bu kötü ruhun gece ortaya çıkıp zarar vermesi karanlıkla ilişkisini açıklar. Bu da eski Türk inançlarında kötü ruhların karanlıkla ilişkilendirilmesinin bu kötü ruh aracılığıyla taşınan bir izi olarak düşünülebilir.

2. Davara

Davara ismiyle bilinen kötü ruh iri yarı, şişman ve ağır bir yaratık olarak tasvir edilmektedir. Bu kötü ruhun uyuyan insanın üstüne binecek bir eliyle ağzını burnunu kapatıp o kişiyi boğmaya çalıştığına inanılmaktadır. Avucunun içinde ince bir delik vardır. Kişi bu ince delikten nefes alarak hayatta kalır. Bu esnada üstüne *Davara* binen kişinin

²⁶ Hasan Özbaş, “Yozgat’ta Congolos”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl 1967, S. 212, C. 10, İstanbul, s. 12.

²⁷ Haydar Gedikoğlu, *Trabzon Efsaneleri ve Halk Hikayeleri*, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1998, s. 127.

bilinci açıktır. Bu sebeple ne olup bittiğini fark eder. Bu duruma halk arasında “*davara binmesi*” adı verilir.²⁸

Davara daha çok Doğu Karadeniz bölgesindeki efsanelerde yer alan bir kötü ruhtur. Efsanelerde daha çok *Davara*, cadı veya hortlak inançlarıyla yakın görülse de onlardan farklı bir varlıktır. *Karabasan* inancına daha yakın görünen *Davara*’nın; deli veya sarhoş kişilerden korkan, ellerinde yirmi ve ayaklarında yedi uzun tırnak bulunan, uy-kusunda insanların üstüne çöküp boğmaya çalışan ve çeşitli suçların cezası olarak Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan bir tür *cin* olduğu düşünülmektedir.²⁹ *Davara* adlı kötü ruh gece insanları boğmaya çalışması ile Türkiye sahası geleneksel görüşlerinde yer alan *Karabasan* ile, incelememize aldığımız kötü ruhlardan da *Enkebir*, *Karavura* ve *Hıbilik* ile benzerlik gösterir. Bunun yanında avuç içindeki delik ile tasvir bakımından da *Hıbilik* ile benzerlik gösterir.

3. Enkebir

Enkebir, taradığımız efsane metinleri içerisinde sadece Sivas ilinden derlenen bir efsanede yer alan bir kötü ruhtur. Bu efsanede belirtildiğine göre Enkebir insanın göğsüne oturan ve ağırlığı çok fazla olan ruhani bir varlık olarak kabul edilir. Simsiyah bir gölge olarak tasvir edilen ve ruhani âlemden gelen soyut bir varlık olduğuna inanılan *Enkebir*, cinsiyet fark etmeksizin herkese gelebilir. Göğsüne oturduğu kişiyi boğmaya çalışan *Enkebir*’den kurtulmak için ezan okumak gerekmektedir.³⁰

Enkebir, Türkiye sahasında yer alan kötü ruhlar arasından *Karabasan* inancıyla yakınlık göstermektedir. Bu makalede yer verdiğimiz özel isimli kötü ruhlar arasından da *Davara*, *Karavura* ve *Hıbilik* ile insanın üzerine oturup boğmaya çalışması yönünden benzediğini söyleyebiliriz. *Enkebir*’in de simsiyah bir gölge gibi tasvir edilmesi ve ruha-

²⁸ Haydar Gedikoğlu, age., s. 127-129.

²⁹ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç – Söylence Bağlantısı*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 111-113.

³⁰ Kutlu Özen, *Sivas Efsaneleri*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2011, s. 344.

ni âlemden gelen bir varlık olmasında da eski Türk inançlarından izler görülebilir.

4. Geçkinciler

Geçkinciler, Muğla'dan derlenen dört efsanede yer alan bir tür kötü ruhtur. Efsanelerde *Geçkinciler* gürültü çıkartarak insanların evlerinin etrafından, cami yakınından, bir kuyunun çevresinden ve açık alanlardan geçerler. Çeşitli hayvan seslerinden oluşan bir gürültü olarak düşünülen *Geçkinciler* bir efsanede rüzgâr şeklinde yer alır.

Geçkinciler'in yer aldığı bir diğer efsaneye göre bir kadına musallat olup kadını hasta ederler. *Geçkinciler*'in kendisine musallat olduğu bir kadın başka bir köydeki hacıdan muska alarak bir kuyunun başına gider. Bu kuyunun yakınındaki beyaz topraktan çıkan geçkinciler at, köpek gibi çeşitli hayvan sesleriyle gelirler. Kalabalık halde gelen *Geçkinciler*'den bir tanesi kadının bulaşık yere döktüğü sıcak su yüzünden topal kaldığı için kadına musallat olmuştur. Kadın, hacının verdiği muskayı *Geçkinciler*'e vererek kurtulur. Bu çalışmada verilen diğer bilgilere göre Yatağan'a bağlı Turgut beldesinde *Geçkinciler*, şeytan olarak düşünülmektedir.³¹

Geçkinciler, genel olarak cinlerle ilgili efsanelerde yer alan cinlerin hayvan şeklinde görülmesi ve düğün yapmaları inançlarıyla benzer özellikler göstermektedir. Bunun yanında bulaşık yerlerde veya kuyuda olmaları da cinlerin özellikleri ile benzerdir. Rüzgâr şeklinde olmaları eski Türk inançlarıyla ilişkilendirilebilir. Kuyuda yaşamaları ise bu varlıkların, Şamanist düşünce sisteminde de görülebileceği gibi, yeraltı dünyası ile ilişkisine işaret olarak görülebilir. Bu bilgiler ışığında *Geçkinciler*'in, eski Türk inançları ve İslamiyet'in verdiği bilgilerin katmanlaşması sonucu oluşmuş cin inancının Muğla yöresine özel bir adlandırması olduğu düşünülebilir. *Geçkinciler* hayvan şeklinde tasvir edilmeleri ve insanları rahatsız edip korkutmaları bakımından aşağıda ele alacağımız *Oğrak* ve *Mekir* ile benzerlik gösterirler.

³¹ M. Naci Önal, *Muğla Efsaneleri (İnceleme – Metinler)*, 2. baskı, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2005, s. 285-287.

5. Haftar (Heft vurması, Heftik vurması)

Haftar, Doğu Anadolu Bölgesinde özellikle Diyarbakır'dan derlenen efsanelerde adı geçen bir kötü ruhtur. Efsanelerde yer alan bilgilere göre *cın* türünden bir yaratık olup Baskil çevresinde *Haftar* adıyla anılan bu kötü ruh başta at olmak üzere çeşitli hayvan kılıklarında görünür. Dağlık bölgelerde insanın yanından hızlı bir şekilde geçen bu kötü ruhun amacı zarar vermekten çok korkutmaktır. *Haftar*'ın ateşten korktuğuna inanılır bu sebeple *Haftar*'dan korunmak amacıyla ateş yakmak gerekir.³²

Diyarbakır'dan derlenen efsanelerde de *Heftik vurması* ve *Heft vurması* görülür. Bu efsanelerde *Bizden İyiler* adıyla da anılan bu kötü ruh uzun boylu, uzun ve korkunç saçlı bir kadın olarak tasvir edilir. Yeni doğum yapmış kadınlara zarar veren bu kötü ruhun lohusa kadının ciğerini çekip yiyeceğine inanılır. Buna da halk arasında *Heft vurması* adı verilir. *Heft vurmasını* engellemek için lohusanın yedi gün yalnız bırakılmaması; yatağının başına iğne, demir ve Kur'an asılması gibi yöntemlere başvurulduğu bilgisi de efsanelerle birlikte verilmektedir.³³ *Heftik vurması* da tıpkı *Heft vurması* gibi Diyarbakır efsanelerinde görülür. *Heft vurması* ile aynı özelliklere sahiptir.³⁴

Bu haliyle özellikle *Heft vurması* adıyla anılan kötü ruh, tasviri ve zarar veren davranışları bakımından, tüm Türk dünyasında ortak motiflerden biri olan *Al Karısı* ve *Albastı* ile benzer özellikler gösterir. Bunun yanında ele alacağımız özel adlı kötü ruhlardan *Pirabok*, *Kepoz* ve *Hıbilik* ile benzerdir. Bu noktada *Haftar* ve *Heft vurmasını* isim noktasındaki benzerlik ve bölgesel yakınlıktan dolayı aynı başlığa almayı tercih ettik.

³² Ali Berat Alptekin, *Fırat Havzası Efsaneleri*, Kültür Ofset Basımevi, Antakya 1993, s. 13.

³³ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, San Matbaası, Ankara 1989, s. 116.

³⁴ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri – 2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bilirdi*, San Matbaası, Ankara 1990, s. 124.

6. Hıbilik (Gıbilik)

Hıbilik, Malatya'dan derlenen iki efsanede yer alan bir kötü ruhtur. Bir efsaneye göre *Hıbilik* gece vakti bir adamın göğsüne oturur fakat adam kurtulur. *Hıbilik*'le ilgili verilen bilgilere göre bu kötü ruh *Al Karısı*'na benzer fakat *Al Karısı*'nın erkek şeklinde geleni olarak düşünülür. Yanına gittiği kişinin göğsüne oturur ve o kişiyi öldürene kadar boğar. Yakalandığı takdirde bulunduğu eve bereket getiren bir özelliği vardır.³⁵ Bir diğer efsanede *Hıbilik* ufacık ama çok ağır bir erkek olarak tasvir edilir. *Hıbilik*, uyuyan bir insanın üzerine çökerek onu boğmaya çalışır.³⁶

Bu iki efsanede *Hıbilik*, yaptığı kötülük ve verdiği zarar bakımından *Karabasan*'a benzer özellikler gösterir. Bununla birlikte incelediğimiz özel adlı kötü ruhlardan *Enkebir* ve *Davara* ile, aşağıda ele alacağımız kötü ruhlardan da *Karavura* ile yanına gittiği kişinin göğsüne oturup o kişiyi öldürene kadar boğma eylemi yönünden benzerdir. Bunun yanında tasviri olarak da yine aşağıda inceleyeceğimiz kötü ruhlardan *Kepoz* ile bir efsanede benzerlik gösterir.

7. Hut

Hut, Mardin efsanelerinde yer alan ve dev tipine dâhil edebileceğimiz bir kötü ruhtur. Mardin efsanelerinde verilen bilgilere göre *Hut*; ayı ve insan karışımı bir görüntüye sahip, tüylü ve çok fazla yiyen bir dev olarak düşünülür. *Hut* adlı bu devin insan gibi duygulara sahip olduğuna ve kadın olanlarının erkekleri, erkek olanlarının da kadınları kaçırıp evlendiğine inanılmıştır. Efsaneye göre *Hut*, bir köyün kırlarında kendi başına gezen çok güzel bir kızı mağarasına kaçıtır. Kız, yedi yıl *Hut*'la kaldıktan sonra bir çoban kızı bulur. Köylülerin çabasıyla da kız kurtarılır.³⁷

³⁵ Ali Berat Alptekin, *age.*, s. 128-129.

³⁶ Kudret Yıldırım Yağbasan, *Malatya Efsaneleri*, Malatya Kitaplığı Yayınları, Malatya 2013, s. 176.

³⁷ Nuriye Sancak, *Mardin Efsaneleri*, Sakarya Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008, s. 91-92.

Mardin efsanelerinde yer alan bir başka efsane de adı *Hud* şeklinde olan devler hakkında bilgi verir. Efsaneye göre Mardin'in Kızıltepe ilçesinde “Çeme Şkestune (*Kırılma Deresi*)”de yedi başlı, büyük devler yaşar. Bu devlerin ağzından çıktığı düşünülen ve efsanede açıklaması yapılmayan bir şey dünyayı bile yok edebilecek güçtedir. Efsanede yer alan bir başka bilgiye göre de bu dereye bulunan bir yer bir tür kuyu veya bir devin ağzıdır. Bu dere kötülerini cezalandıran bir yer olarak bilinir.³⁸

Burada özellikle ilk efsanede bir dev tipi olarak görülen *Hut* adlı kötü ruhun bir ayı olarak düşünülmesi ve kız kaçırıp evlenmesi dikkat çekicidir. Türkiye sahası efsanelerinde görülen “ayının kız kaçırıp evlenmesi” bu efsanede de görülmektedir. Bu da Mardin’de bu efsanenin bir hayvanın üzerinden alınıp; belirlenemeyen ve açıklanamayan bir canlıya yorulması olarak açıklanabilir.³⁹ *Hut* adlı kötü ruha aynı bölgede hem iyi hem kötü özellikler atfedilmesi de dikkat çekicidir. Burada bu tür bir varlığın bulunduğu bölgede iyi veya kötü eylemlerde bulunabilen soyut bir varlık olarak kabul edilmesi durumunu görebiliriz.

8. Kapoz (Keppoz, Kepoz)

Kapoz; Bingöl, Diyarbakır ve Elazığ efsanelerinde yer alan bir kötü ruhtur. Bingöl’den derlenen bir efsanede *Al Karısı* ile benzer özellikler gösteren *Kapoz*, iki sülale tarafından üzerine firkete, toplu iğne veya çuvaldız batırılmak suretiyle yakalanıp hizmetçi edilir ve on iki yıl sonra bu ailelerin neslinden kimseye zarar vermemesi sözü verdirilerek serbest bırakılır.⁴⁰ Bingöl’den derlenen beş efsanede daha görülen *Kapoz*, efsanelerde yer alan ifadelerle göre *Al Karısı* ile genel anlamda benzer özellikler gösterir. Başta at olmak üzere çeşitli hayvanlara musallat olur. *Al Karısı*’ndan farklı olarak erkeklerin üzerine de bir ağırlık ola-

³⁸ Nuriye Sancak, *age.*, s. 101-102.

³⁹ “Ayının kız kaçırıp evlenmesi” ile ilgili bkz. Pertev Naili Boratav, *Türk Mitolojisi: Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, BilgeSu Yayınları, çev. Recep Özbay, Ankara 2012, s. 37.

⁴⁰ Ali Berat Alptekin, *age.*, Antakya 1993, s. 130.

rak gelebilen *Kapoz* gece vakti ahırda veya evlerde ortaya çıkar. Çuvaldız veya iğne gibi demir nesnelerden korkar. Bir efsane metninde yer alan ifadeye göre de *Kapoz* kendisine küfür edilince kaçır.⁴¹ Bingöl'den derlenen bir başka efsanede yer alan ifadelerle göre bu kötü ruhun adı *Keppoz* şeklinde de olabilir. Efsaneye göre sudan yaşlı veya genç insanlar şeklinde çok sayıda peri çıkar. Bu perilerden esmer tenli, kıvrıkcık saçlı olan bir tanesi iğne batırılarak yakalanır. Peri olarak düşünülen bu varlığa *Keppoz* adını verirler. Bir süre sonra *Keppoz* ailesine geri dönmek ister ve serbest bırakılır. Suyu geri döndüğünde ise suyun üzerine kan olur. Efsaneyle birlikte verilen bilgiye göre bu tür kötü ruhların insanlarla birlikte olanları affedilmez.⁴² Burada efsaneyle ilgili verilen bir başka bilgi de dikkat çekicidir. Efsanenin yer aldığı makalenin notlar kısmında yer alan bilgiye göre *Keppoz* insanlara korku getiren kabus ile aynı şeydir. Burada *Keppoz* adının, bizim de üzerinde durduğumuz gibi, bir adlandırma meselesi olduğu bilgisi yer alır.⁴³

Bu kötü ruhun ismi Diyarbakır efsanelerinde *Kepoz* şeklindedir. Diyarbakır'dan derlenen bir efsanede kocaman memelerini omuzlarından geriye atmış, uzun dağınık saçlı, iri yarı bir kadın olarak tasvir edilen *Kepoz*, tıpkı *Al Karısı* gibi ata musallat olup atı yorar. Atın sırtına yapışkan bir madde sürülerek yakalanan bu kötü ruh saçından kesilen bir parça ile hizmetçi edilir. Bir süre eve hizmet ettikten sonra saçından kesilen parçayı bulur. Bu saç parçası sayesinde özgürlüğüne kavuşur. Evden kaçmadan önce de ailenin altı aylık bebeğini kaynayan süt kazanına atar.⁴⁴ Diyarbakır'dan derlenen bir efsanede daha *Kepoz* bir önceki efsaneyle aynı şekilde görülmektedir. Bu efsanede de *Kepoz*, gece bir atı acı acı kışnetir ve sabah bu at yelederi örülmüş bir halde bulunur. Atın sırtına sürülen balmumu ile yakalanıp omzuna çuvaldız ba-

⁴¹ Recai Bazancir, *Bingöl Efsaneleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Van 2010, s. 84-86.

⁴² Ramazan Çeçen, "Cin-Cadı Efsaneleri", *Folklor / Edebiyat*, Yıl 1997, S. 11, Dizgi ve Ofset Yayıncılık, Ankara, s. 48.

⁴³ Ramazan Çeçen, *agm.*, s. 51.

⁴⁴ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, San Matbaası, Ankara 1989, s. 102.

tırılarak tutsak edilen *Kepoz* eve hizmetçilik eder fakat her söylenenin tersini yapar. *Kepoz* kendisiyle birlikte gelen kişiye göle girdiğinde köpük çıkarsa geri dönebileceğini ama göl kırmızı olursa kendisini öldürmüş olacaklarını söyler. Efsanenin sonunda göl kan kırmızısı olur ve *Kepoz* kendi türünden varlıklar tarafından öldürülür.⁴⁵ Diyarbakır'dan derlenen bir diğer efsanede ise *Kepoz*'un oldukça ağır, çok kısa boylu, çirkin, burunsuz bir erkek olarak tasvir edildiği görülür. *Kepoz*, gece vakti insanların üstüne çöküp onları boğmaya çalışan bir varlık olarak düşünülür. Efsanede *Kepoz* üzerine çuvaldız batırılarak köle edilir. Yedi yıl kölelikten sonra kaybolan bu kötü ruh birinin üstüne çöktüğü zaman yanında başka biri konuşursa kaybolur.⁴⁶ Bu son efsanede *Kepoz*, geceleri insanın üstüne çöktüğüne inanılan *Karabasan* benzerlikler gösterir. Bunun yanında ele aldığımız özel adlı kötü ruhlardan da *Davara*, *Enkebir*, *Karavura* ve *Hıbilik* ile verdiği zarar bakımından benzer özellikler gösterir.

Elazığ'dan derlenen bir efsaneye göre *Kapoz* bir kişiye gece vakti gündüzden konuşup anlaştığı bir arkadaşının sesiyle seslenir. *Kapoz* bu kişiyi uykusundan uyandırıp evden çıkartarak uçurumun kenarına götürür.⁴⁷ Bu efsanede *Kapoz*; incelediğimiz *Conguluz* ve *Kardek* adlı kötü ruhlar ile benzerlik gösterir. Bu da benzer bir inanışın farklı bölgelerde farklı adlarla anılması veya bu kötü ruhlarla ilgili düşüncelerin katmanlaşmasının bir sonucu olarak düşünülebilir.

9. Karavura

Karavura, Sivas yöresinde insanlara uyanıkken musallat olan ve üzerlerine çöken bir ağırlık olarak kabul edilen bir kötü ruhtur. İki türde görülür. Bir türde avuç içi delik olur. Avuç içi delik olan sadece ağırlık yapıp korkuturken avuç içi delik olmayan boğarak öldürür. Başında püsküllü bir kovuğu vardır ve püskül kapılınca insan gibi görü-

⁴⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri – 2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bildiri*, San Matbaası, Ankara 1990, s. 102-103.

⁴⁶ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 114.

⁴⁷ İsmail Görkem, *Elazığ Efsaneleri*, Manas Yayınları, Elazığ 2006, s. 175.

nür. *Karavura*'nın kavuğunu alan kişi sadece kendi rızasıyla geri verir. *Karavura* kendisi kavuğunu geri alamaz. Yakalayan kişi de kavuğu geri vermeyeceği için o kişi ölene kadar *Karavura* kavuğunu geri alamaz ve bu nedenle de kurtulamaz.⁴⁸

Karavura, yaptığı kötülük ve verdiği zarar bakımından *Karabasan*'a ve ele aldığımız kötü ruhlardan *Enkebir*, *Hibilik*, *Davara*'ya benzer. *Kepoz* da bazı efsanelerde *Karavura* ile aynı özelliklere sahiptir. *Karavura* tasviri olarak da avcundaki delik bakımından *Davara* ile benzerdir.

10. Kardek

Bingöl efsanelerinde köyün uzak bir yerinden bir hayvan veya insan şeklinde olup insanları çağıran *Kardek* isimli bir kötü ruh bulunmaktadır. Efsanede yer alan bilgilere göre senede veya ayda bir defa ya da iki senede bir gelen bu yaratık insanları isimleriyle çağırıp köyden uzağa götürür. Bu kötü ruhun çağırmasına giden kişilerden birkaçı bir daha geri dönmemiştir. İnsan-hayvan karışımı kabul edilen bu varlık köyden insanları çağırırken kendisi de insan kılığındadır. Efsaneyle birlikte verilen bir bilgiye göre de bu kötü ruhun adı yörede ölüme gitmeyi ifade eden "*Kardek seni mi çağırdı?*" şeklinde ifadelerde de yer almaktadır.⁴⁹

Kardek insanlara zarar verme şekli bakımından incelediğimiz kötü ruhlardan *Congulux* ve *Kapoz* ile benzerdir. Bunun yanında varlığına inanılan ve *Kardek* olarak adlandırılan bu kötü ruhun, aslen korkulan ölümün bir sembolü şeklinde adlandırılması ve Bingöl'de bu şekilde bir ifade oluşması önemlidir. Burada asıl korkulanın ölüm olduğu *Kardek* adlı kötü ruhun bunun bir kişileştirmesi olduğu düşünülebilir.

⁴⁸ Kutlu Özen, *age.*, s. 354-355.

⁴⁹ Recai Bazancir, *age.*, s. 80.

11. Mekir

Mekir, *cine* benzer özellikler taşıyan ve özellikle Kars ve Tokat yöresi inançlarında görülen bir kötü ruhtur. Bu adın Arapça *makr* “hile” sözcüğünden türediği düşünülmektedir.⁵⁰ Bunun yanında bu adlandırma Erzurum’da da *cin*leri karşılayan bir ifade olarak kullanılmaktadır.⁵¹

Mekir, Erzurum efsanelerinde yer alan ve *cin* türünden olduğu kabul edilen bir kötü ruhtur. Erzurum’dan derlenen bir efsanede *Mekir*’in kedi, keçi, köpek, at, ölü veya tabut şekillerine girebildiği bilgisi yer alır. Efsanede yer alan bilgilere göre *Mekir* akarsu, göl gibi su kaynaklarını geçemez. Genelde karanlık bastığı zaman görülür. Bir insanla karşılaştığı zaman o kişinin ismiyle seslenir. Amacı sadece korkutmaktır. Hamam ve mezarlık gibi kimi yerlerin çevrelerinde görülür. Kara renktedir ve şekil değiştirerek insanları korkutur. Ayete’l Kürsi okunduğu zaman herhangi bir kötülük yapamaz.⁵²

Mekir, verdiği zarar ve yaptığı kötülük bakımından geleneksel görüşlerdeki *cin* ve aşağıda incelediğimiz, Ağrı efsanelerinde yer alan *Oğrak* ile benzer özellikler gösterir. *Mekir*, tasviri olarak da bu varlıklarla benzer özellikler gösterir. Bu kötü ruhun amacı sadece korkutmaktır. Bu da çeşitli korkutan olayların bir sembol ile belli bir bölgeye ait şekilde ifade edilmesiyle ilişkilendirilebilir.

12. Oğrak (Gurrebeş)

Oğrak, Ağrı efsanelerinde yer alan bir yaratıktır. *Oğrak* hakkında Ağrı’dan derlenmiş üç ayrı efsane bulunmaktadır. Bu efsanelerde *Oğrak*’ın insanların karşısına keçi, koyun, oğlak, tazi, tilki, kedi, köpek ve toklu gibi değişik hayvan suretlerinde veya bir ölü şeklinde çıktığı bilgisi yer almaktadır. İnsanların karşısına geceleri çıkar. Kimi zaman da karşısına çıktığı kişinin annesi veya babası gibi tanıdık birinin sesiyle konuşur. Gece vakti özellikle tek başına yolculuk edenlere görünür.

⁵⁰ Pertev Naili Boratav, *age.*, s. 48-49.

⁵¹ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984, s. 75.

⁵² Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2005, s. 220.

Musallat olup dalga geçer. İnsana saldırmaz fakat çeşitli tuzaklar kurup oyunlar oynayarak insanları oylar. Kurşun işlemez, insan sesiyle konuştuğu insana kurtulduğu için dua etmesini söyler. Sudan korkar, akarsuyu geçemez. Köylere giremez, köpek sesi duyulduğunda da kaybolur. Efsane metinleriyle birlikte yer alan bilgiye göre “Gurrebeş” ismiyle de bilinmektedir.⁵³

Bu bağlamda *Oğrak*’ın hem eylemleri hem de tasviri bakımından geleneksel düşüncelerdeki *cin* ile benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir. *Oğrak* ile ilgili olarak *cinin* Ağrı bölgesinde görülen özel bir adlandırmasıdır diyebiliriz. Herhangi bir zarar vermeyip sadece korkutması incelediğimiz kötü ruhlardan *Mekir* adlı kötü ruh ile ortak bir özellik olarak düşünülebilir. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi Türk halk geleneksel görüşlerinde *cin*lerin insanlara karşı korkutmak amaçlı çeşitli oyunlar oynaması özelliği *Oğrak* ve *Mekir*’de görülmektedir.

13. Pirabok (Piraboçık)

Pirabok, Mardin ve Diyarbakır efsanelerinde yer alan bir kötü ruhtur. Mardin efsanelerinde yer alan bilgilere göre ismi *Pir Abok* olan bu kötü ruh; beline kadar uzun saçları bulunan, uzun ve eğri dişlere sahip, korkutucu, çirkin bir yaratık olarak tasvir edilir. Issız yerlerde dolaşan ve mağaralarda bulunan bu kötü ruh karşılaştığı kişileri taş atarak veya kendine has bir türkü söyleyerek korkutmak ister, kendisi de iğneden korkar. Efsaneye göre bir adam *Pir Abok*’u bulabileceği bir yerde bekler. Karşılaştığı anda da iğne saplayarak bu kötü ruhu yakalar. *Pir Abok* iğne saplanınca on beş yaşında güzel bir kıza dönüşür. Adam, bu kızla evlenir. Bu kızıdan bir kızı olur. *Pir Abok* olan bu kız, üzerindeki iğneden kurtulunca kaybolur fakat kimseye görünmeden gelip kızına bakmaya devam eder. Bu kötü ruhla ilgili verilen diğer bilgilere göre *Pir Abok*; karşılaştığı kişinin herhangi bir tanıdığı dâhil her şeyle girebilen, görüntüsü ile insanları delirtebilen bir yaratık olarak düşünülür.⁵⁴

⁵³ İsmet Alpaslan, *Ağrı Efsaneleri*, Birleşik Matbaacılık, İzmir 2010, s. 387-390.

⁵⁴ Nuriye Sancak, *age.*, s. 90-91.

Pirabok adlı kötü ruha Diyarbakır efsanelerinde sıklıkla rastlanmaktadır. *Pirabok*, Diyarbakır efsanelerinde, geleneksel görüşlerdeki *cin* figürü ve *Al Karısı* ile benzerlikler gösterir. *Pirabok* efsanelerde farklı şekillerde tasvir edilir. Efsanelere göre *Pirabok*; uzun boylu erkek kılığında,⁵⁵ genç ve güzel bir kadın kılığında,⁵⁶ otuz renkli bir kuş şeklinde,⁵⁷ kara kedi şeklinde,⁵⁸ bir kişinin tanıdığı biri kılığında⁵⁹ ve küçük bir kız çocuğu kılığında⁶⁰ görülebilir.

Efsanelerde bulunan diğer bilgilere göre *Pirabok* adlı kötü ruh insanlara karşı çeşitli eylemlerde bulunur. Buna göre *Pirabok*; bir efsanede gece vakti hamamda bir adamın karşısına çıkar.⁶¹ Bir başka efsanede âşık olduğu adamı kaçırıp onunla evlenen *Pirabok*;⁶² yer aldığı diğer efsanelerde su başına gelip bir kişiyi korkutur,⁶³ yeni doğum yapmış lohusalara zarar vermek için musallat olur,⁶⁴ lohusa kadının ciğerini çekip onu öldürmeye çalışır,⁶⁵ yeni doğmuş çocuğu çarparak öldürmeye çalışır,⁶⁶ gece bir kişiyi mağarasına davet eder,⁶⁷ *cin* türünden diğer varlıklarla birlikte mezarlıkta düğün yapar⁶⁸ ve bir kişinin bahçesinde ayaklarını yere vurarak şarkı söyler vaziyette⁶⁹ görülür.

⁵⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, San Matbaası, Ankara 1989, s. 93.

⁵⁶ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 105. Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 206.

Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri – 2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bil-di*, San Matbaası, Ankara 1990, s. 96.

⁵⁷ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, San Matbaası, Ankara 1989, s. 107.

⁵⁸ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 115.

⁵⁹ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri – 2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bil-di*, San Matbaası, Ankara 1990, s. 101.

⁶⁰ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 111.

⁶¹ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, San Matbaası, Ankara 1989, s. 93.

⁶² Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 105.

⁶³ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 107.

⁶⁴ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 115.

⁶⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri – 2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bil-di*, San Matbaası, Ankara 1990, s. 96. Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 127.

⁶⁶ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 127.

⁶⁷ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 96.

⁶⁸ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 101.

⁶⁹ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 111.

Efsane metinleriyle birlikte verilen bilgilerde lohusaların *Pirabok*'tan korunması için bazı önlemlerle ilgili bilgiler verilir. Bu bilgilere göre lohusanın etrafı yedi gün iple çevrilir ve lohusanın suyuna iğne atılır.⁷⁰ Ayrıca lohusanın yatağının başına demir veya Kur'an konur.⁷¹ *Pirabok* ile karşılaşan veya *Pirabok*'tan herhangi bir zarar gören kişilerin aklını yitirebildiği de verilen bilgiler arasındadır.⁷²

Bu kötü ruh Diyarbakır efsanelerinde *Piraboçık* adıyla da anılmaktadır. *Piraboçık*; insan şeklinde veya iriyarı, dağınık ve uzun saçlı, kocaman memelerini omuzlarına atmış şekilde tasvir edilir.⁷³ *Piraboçık*, insan olarak tasvir edildiği bir efsanede birden fazla sayıda görülür. Bir gece vakti bir hocaya gelip ölmekte olan bir hastaları için yardım isterler. Şehir dışına doğru giderler fakat bir su kenarına gelince korkup dururlar. Hocanın ezan okumasıyla da kaçarlar. Fakat bu hocanın korkudan dili tutulur. Bir diğer efsanede *Piraboçık* memesine iğne batırılarak hizmetçi edilir. İğneden kurtulunca kendisini yakalayanlara beddua ederek kaybolur. Bir başka efsanede ise *Piraboçık*, bir adama arkasından saldırır.⁷⁴

Bu bilgiler ışığında *Pir Abok*, *Pirabok* veya *Piraboçık* adıyla anılan kötü ruhun *cim* varlığına ait geleneksel görüşlerin veya daha önceki örneklerde belirttiğimiz gibi tüm Türkiye sahası efsanelerinin ortak motiflerinden biri olan *Al Karısı*'nın bölgeye özel bir adlandırması olduğu söylenebilir. Bu kötü ruh, incelediğimiz özel adlı kötü ruhlardan da *Haftar*, *Kapoz* ve aşağıda ele alacağımız *Pirelik* ve *Pişpatik*'e benzer.

14. Pirelik

Pirelik de *Pirabok* gibi Diyarbakır efsanelerinde görülen bir kötü ruhtur. Bu efsanelerde *Pirelik*; kadın görünümünde, korkutucu bir *cim*

⁷⁰ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, San Matbaası, Ankara 1989, s. 115.

⁷¹ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri – 2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bildiri*, San Matbaası, Ankara 1990, s. 127.

⁷² Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 101.

⁷³ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 97, 108.

⁷⁴ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 97-98, 108.

şeklinde, bir oğlak görünümünde ve esmer, iriyarı bir yaratık⁷⁵ şeklinde tasvir edilmektedir. *Pirelik*'in yaptığı eylemler lohusalara musallat olup ciğerini çekmek ve bebeği çarpmak,⁷⁶ bir mağara ağzında⁷⁷ veya gece yol üzerinde⁷⁸ insanların karşısına çıkıp korkutmak şeklindedir. Efsanelerde *Pirelik*'e karşı korunma yöntemi olarak lohusanın başına çengelli iğne asılması veya yeni doğmuş bebeğin alnına tencere karasından artı işareti yapılması yönünde bilgi yer alır.⁷⁹ Bunun yanında *Pirelik*'in ateşten ve köpekten veya köpek sesinden korktuğu bildirilmektedir. Ayrıca bir efsanede *Pirelik*'in serbest bırakıldıktan sonra bir su kaynağına geri döndüğü fakat cinlerin onu aralarına almak istemeyip öldürdüğü bilgisi yer alır.⁸⁰ Efsanelerde *Pirelik* ile karşılaşan kişilerin korkudan dilinin tutulduğu⁸¹ hatta ölebileceği⁸² bilgisi yer almaktadır.

Pirelik adlı kötü ruh bu özellikleri bakımından aynı bölgedeki efsanelerde yer alan ve incelememize dâhil ettiğimiz *Pirabok* ile benzerlik gösterir. *Pirabok* adlı kötü ruhta olduğu gibi geleneksel görüşteki cinle ilgili düşüncelerin ve *Al Karısı*'na atfedilen özelliklerin bir özel ad altında kabul edildiği görülmektedir.

15. Pispatik

Pispatik, Diyarbakır efsanelerinde bulunan bir kötü ruhtur. Diyarbakır'dan derlenmiş bir efsanede cin türünden bir yaratık olduğu belirtilmektedir. Bu efsaneye göre şubat ayında bir adamın karşısına yolculuk esnasında erkek kılığında çıkar ve karşısına çıktığı kişiyi gideceği yönün tersine doğru götürür. Çuvaldız batırılınca genç ve güzel bir kız kılığına girer ve hizmetçi edilir. Çuvaldız çıkarılınca da beddua ederek

⁷⁵ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 109, 110, 112, 113.

⁷⁶ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 119.

⁷⁷ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 110.

⁷⁸ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 112.

⁷⁹ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 118.

⁸⁰ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 112-113.

⁸¹ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 112.

⁸² Muhsine Helimoğlu Yavuz, *age.*, s. 110.

kaybolur.⁸³ Bu efsanede geleneksel görüşlerdeki *cin* ile benzerlikleri görülür. Çuvaldız batırılarak yakalanması ve güzel bir kız kılığına girmesi *Al Karısı* ile benzer bir yönüdür.

Diyarbakır'dan derlenen bir diğer anlatmada *Al Karısı*'na benzer şekildedir. Bu anlatmada *Pispatik* adlı kötü ruhtan korunmak için uygulanan yöntemlerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Anlatmaya göre yeni doğum yapmış kadının yatağının başına bir şişe dizilmiş kırk adet soğan konulur. Bu kadın her sabah soğanlardan birini ısırp dışarı atar. Eğer bu uygulama yapılmazsa *Pispatik*'in gelip lohusanın ciğerini çekeceği ve bebeği de boğarak öldüreceğine inanılır.⁸⁴

Pispatik, geleneksel görüşlerde yer alan *Al Karısı* ile benzerken, incelediğimiz kötü ruhlardan *Pirabok* ve *Pirelik* ile de zarar verme amaçlı gerçekleştirdiği eylemler ve tasvir açısından benzer özellikler gösterir.

16. Zırtlan

Zırtlan, Muğla efsanelerinde yer alan bir tür kötü ruhtur. Muğla'dan derlenmiş bir efsanede *Zırtlan*'ın büyük bir dev veya canavar gibi olduğu fakat bunlardan ayrı, farklı bir yaratık olduğu bilgisi yer alır. Efsanede *Zırtlan* bir ağacın altında uyuyan bir adamı sırtına alıp götürür. Uykusundan uyanan adam belindeki demir çuvaldızı *Zırtlan*'a batırınca bu kötü ruh, adamı bırakıp kaçar. *Zırtlan*, adam uyuduğu için, adamı ölü zannedip götürmeye çalışır.⁸⁵

Bu bağlamda ele aldığımız tüm kötü ruhlar gibi *Zırtlan* da ölümün bir sembolü olarak düşünülebilir. *Zırtlan*, Muğla yöresi için, açıklanamayan bir olayın canavar türünden bir yaratığa atfedilmesinin yarattığı bir sembol olabilir.

⁸³ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri*, San Matbaası, Ankara 1989, s. 94.

⁸⁴ Muhsine Helimoğlu Yavuz, *Diyarbakır Efsaneleri – 2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bildiri*, San Matbaası, Ankara 1990, s. 123.

⁸⁵ M. Naci Önal, *age.*, s. 287-288.

Sonuç

Genel bir değerlendirme yapacak olursak kötü ruh terimiyle andığımız bu varlıklar her ne kadar İslamiyet ile birlikte genel olarak *cin* adıyla anılsa da bu varlıkların adlandırmalarında, başta da kısaca değindiğimiz gibi, bölgesel ayrımlar ve değişimler görülmektedir. Bu adlandırma farklılıklarının çeşitli sebepleri olabilir. Bu kötü ruhların adları anıldığı bölgelerin dil özelliklerine bağlı olabilir. Burada *Haftar*, *Kapoz* veya *Pirabok* gibi bölgesel adlandırmaların bölgenin dil yapısına bağlı kelimelerle ilgili olduğu düşünülebilir. Bu adlar bölgede kullanılan kelime haznesine bağlı olarak oluşmuş ve sembolik olarak belli anlamlar taşıyor olabilir. Bir örnek olarak *Haftar* veya *Heft vurma*sı ismindeki “heft” kelimesi Farsça “yedi”ye karşılık gelen “heft” kelimesi ile ilişkilendirilebilir. Burada yedi rakamının mitolojide taşıdığı anlam ve Şamanist dünya tasavvurlarında cehennemın yedi katlı olması gibi özellikler bu adlandırmanın açıklanmasında faydalı olabilir.⁸⁶ Bu noktada ele aldığımız kötü ruhların isimleriyle ilgili etimolojik çalışmalar ilgi çekici sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Bunun yanı sıra bu özel adlandırmalar, *cin*lerin zararlarından korunmak için “iyi saatte olsunlar” veya bizim bir örnekte bahsettiğimiz gibi “Bizden İyiler” olarak adlandırılmalarına benzer bir şekilde, bu kötü ruhlarda gelebilecek zararlardan korunmak için yapılan bir isim değişikliği veya tam açıklanamayan kötü ruhu tanımlamak için bir araç olabilir.⁸⁷ Çeşitli korkuların kişileştirilmesi olan bu kötü ruhların özel adlar alması, korkuyu tanımlama ve açıklama sürecinde bir adlandırma ihtiyacının sonucu olabilir.

Türk mitik düşünce ve tasavvurlarında kötü ruh inançları çevresinde genel tasarımlar olduğu gibi bazı bölgelere özel adlandırmalar ve tasvirler de bulunduğu görülmektedir. Giriş kısmında bilgisini verdiği-

⁸⁶ “Yedi” rakamının mitolojideki anlamı ve önemiyle ilgili bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008, 360 – 372. Şamanist görüşlerdeki dünya tasavvuru için bkz. Mircea Eliade, *Şamanizm İlk El Ekrime Teknikleri*, çev. İsmet Birkan, 2. baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2006 s. 233. Ayrıca bkz. Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi I (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, 2. baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 55-58.

⁸⁷ “İyi saatte olsunlar” ifadesi ve anlamı için bkz. Pertev Naili Boratav, *age.*, s.75.

miz *Erlık* ve avanesi ya da *cin* gibi geleneksel çerçevede geniş yayılım gösteren kötü ruh tasarımları bütüncül olarak kötü eylemler beklenen ve korkutucu şekilde betimlenen ve genelde Türk dünyası, özelde ise Türkiye’de ortak adlarla tanınan varlıklardır. İncelememize aldığımız özel adlı kötü ruhlarla ilgili düşünceler ise geniş kitleler tarafından ortak bir adlandırmayla bilinen varlıkların çeşitli tasvirlerinin veya korkutan eylemlerinin özel adlı kötü ruhlarla atfedilmesiyle şekillenmiştir. Buna göre gelenekte *cin* ile ilgili olarak düşünülen tasvirler ve eylemler bölgeden bölgeye çeşitli özel adlar ile ayrılmıştır ve bu ayrım farklı adlandırmalar ile bölgeye özel tasarımlar ortaya çıkarmıştır. Korkutma, psikolojik anlamda rahatsız etme veya boğma, çarpma sonucu öldürme gibi eylemleri yapan kötü ruhlar farklı bölgelerde farklı özel adlar ile anılmıştır.

Bu bilgilerden hareketle Türkiye sahası efsane örneklerinde tespit edip incelemeye çalıştığımız özel adlı kötü ruhların mitik tasavvurlarda yer alan ve gelenekte yayılma gösterip genel bir ad olarak kullanılan *cin*, *Al Karısı/Albastı* ve *Karabasan* ile çeşitli benzerlikleri söyleyebiliriz. İnsanları yolundan şaşırtma, kaçırıp götürerek çeşitli şekillerde ölüme sebep verme ve çeşitli oyunlar ile korkutma açısından *cin* ile benzeyenler *Conguluz*, *Geçkinciler*, *Hut*, *Kardek*, *Mekir*, *Oğrak* ve *Zırtlan*’dır. Bazı efsanelerde *Pirabok*, *Pirelik* ve *Pispatik* de benzer özellikler bağlamında *cin* ile benzerlik gösterir. Geceleri uykuda insanın üstüne çökme ve boğma bakımından *Davara*, *Enkebir*, *Hıbilik*, *Kapoz* ve *Karavura* adlı kötü ruhlar *Karabasan*’a ve *Albastı*’ya benzemektedir. Gece vakti ata musallat olma, lohusalara ve yeni doğan bebeğe zarar verme açısından ise *Haftar*, *Pirabok*, *Pirelik* ve *Pispatik* ile bazı efsane metinlerinde *Kapoz*, *Al Karısı*’na benzer özellik göstermektedir.

İncelediğimiz özel adlı kötü ruhların birbirleri arasında bir diğer temel benzerlik noktası ise tasviri anlamdaki benzerliklerdir. Bu kötü ruhlar efsanelerde çeşitli şekillerde tasvir edilirler. Bunların başında insan şeklinde veya iğne batırma gibi farklı işlemler sonucu erkek veya kadın olarak insan gibi görünme tasvirleri gelir. Burada kötü ruhların kötü ve korkunç olmalarına bir vurgu olarak bazı efsanelerde bu kötü ruhlar insan formu bozulmuş bir şekilde veya görüntü olarak kö-

tü kabul edilebilecek nitelemelerle tasvir edilirler. Bunun yanında çok iri veya çok küçük olma da genel olarak tasvirlerde görülmektedir. Keçi, oğlak, tazi, tilki, kedi, köpek ve at gibi hayvanlar şeklinde görülme-leri veya çeşitli hayvanlara ait fiziksel özelliklere sahip olmaları da tasvirlerde sıklıkla görülen ifadelerdir. İncelediğimiz özel adlı kötü ruhlar-*dan Conguluz, Davara, Geçkinciler, Hut, Kardek, Pirelik, Pispatik ve Zırtlan* farklı hayvanlar olarak tasvir edilmeleri ve insan şeklinde veya form bozukluğuna sahip insan-hayvan karışımı varlıklar olarak düşü-nülmeleri bakımından tasviri olarak *cin* ile benzemektedirler. Bunun yanında *Haftar* ve *Pirabok* da bazı efsanelerde *cin* ile ilişkilendirilen tasviri özelliklere sahiptir. *Enkebir, Hıbilik ve Kapoz* kısa boylu, çirkin bir erkek şeklinde tasvir edilmesi bakımından *Karabasan* ile benzemektedir. *Pirabok* ve bazı efsanelerde *Haftar* korkunç görünümlü çirkin bir kadın şeklinde tasvir edilmeleri bakımından *Al Karısı* ile benzer özel-lik gösterirler.

Özel adlı kötü ruhlarla ilgili bir diğer ortak nokta temelde hep-sinde fiziksel ya da psikolojik zarar verme özelliğinin bulunmasıdır. Bu zararlar çoğunlukla boğma ve çarpma ile öldürmeye varmaktadır. Kö-tü ruhlar kişinin doğrudan kendisine zarar vermediği taktirde ya niyet ettiği işini engelleme ya da malına zarar verme şeklinde kötü kabul edilebilecek davranışlarda bulunurlar. Kötü ruhların tamamı kötülük yapma ve zarar verme özelliği gösterirler. Bunun yanında sadece kor-kutmak amacıyla da çeşitli eylemlerde bulunabilirler. Bu da kötü ruh-ların farklı bölgelerde farklı adlarla anılmalarına rağmen temelde kö-tü, zarar veren ve bu nedenle korkulan varlıklar olduklarına işaret eder.

Efsane metinlerinden hareketle incelediğimiz tüm özel adlı kötü ruhlarla karşı duyulan korku aslen zarar görme veya ölüm karşısında du-yulan korkudur. Bu da temel ve ortak bir korkunun birtakım benzer veya farklı özellikler göstererek kimi bölgelere göre yerleştirilmesi ve yerel bir ifade kazanmasıdır. *Kapoz* örneğinden hareket edecek olursak bu kötü ruhun Elazığ, Diyarbakır ve Bingöl'de farklı kötü ruhlarla atfe-dilen özellikleri tek bir isim altında topladığını görürüz. Tıpkı *cin* ad-landırmasının İslamiyet'le birlikte gelenekteki çerçevesini genişlete-

rek tüm kötü ruhları karşılayan bir adlandırmaya dönüşmesi gibi *Kapoz* veya *Kepoz* da belli bir bölgede birbirinden farklı kötü ruhlarla ilgili anlatma yapılarını veya bu kötü ruhlara ait özellikleri bir isim altında toplayan bir adlandırma türü olarak görülmektedir. Bu da belli başlı korkular ve bu korkuları karşılayan sembollerin belli bir bölgede özel bir adlandırma ile karşılanmasına örnektir.

Kaynaklar

- Alpaslan, İsmet, *Ağrı Efsaneleri*, Birleşik Matbaacılık, İzmir 2010.
- Alptekin, Ali Berat, *Fırat Havzası Efsaneleri*, Kültür Ofset Basımevi, Antakya 1993.
- Anohin, A. V., *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Zekeriya Karadavut - Jannet Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya 2006.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi-I (Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi)*, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi-II (Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Kötü Demonoloji)*, 2. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.
- Bazancir, Recai, *Bingöl Efsaneleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Van 2010.
- Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2005.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984.
- Boratav, Pertev Naili, *Türk Mitolojisi Oğuzların – Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi*, çev. Recep Özbay, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2012.
- Çeçen, Ramazan, “Cin – Cadı Efsaneleri”, *Folklor / Edebiyat*, Yıl 1997, Sayı 11, Dizgi ve Ofset Yayıncılık, Ankara, s. 39-52.
- Çobanoğlu, Özkul, *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- Dilek, İbrahim, *Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay-Yakut)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2013.

- Duranlı, Muvaffak, “Saha Türklerinin Kötü ruholojik Varlıklarından Üör ve Sosyal Yaşamda Üstlendiği Fonskiyonlar”, *Motif Akademi*, ed. Işıl Altun, 2008, 2, Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı, İstanbul, s. 11-23.
- Eliade, Mircea, *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, 2. baskı, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 2006.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Gedikoğlu, Haydar, *Trabzon Efsaneleri ve Halk Hikayeleri*, T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 1998.
- Görkem, İsmail, *Elazığ Efsaneleri*, Manas Yayınları, Elazığ 2006.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, 5. basım, Phoenix Yayınevi, İstanbul 2010.
- İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, 3. baskı, TTK, Ankara 1986.
- İnan, Abdülkadir, “Al Ruhı Hakkında”, *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, 3. baskı, TTK, Ankara 1998, s. 259-267.
- Karadavut, Zekeriya, *Yozgat Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Selçuk Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1992.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugati't-Türk*, çev. Düz. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- Korkmaz, Esat, *Ansiklopedik Şeytan Tasarımı Terimleri Sözlüğü*, Anahtar K kitaplar Yayınevi, İstanbul 2006.
- Krishnamurti, Jidda, *Korku Üzerine*, çev. Anita Tatlıer, 6. basım, Ayna Yayınevi, İstanbul 2012.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I: (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993.
- Önal, M. Naci, *Muğla Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, 2. baskı, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2005.
- Özbaş, Hasan, “Yozgat'ta Congolos”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl 1967, S. 212, C.10, İstanbul, s. 12.
- Özen, Kutlu, *Sivas Efsaneleri*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas 2011.
- Potapov, L.P., *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, Kömen Yayınları, Konya 2012.

- Roux, Jean-Paul, “Demonlar. Türkler ve Moğollarda”, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt*, ed. Yön. Yves Bonnefoy, çev. Gönül Yılmaz, hzl. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s.164.
- Sancak, Nuriye, *Mardin Efsaneleri*, Sakarya Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.
- Schulz, Walter, “Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu”, *Korku ve Kaygı Tartışma*, Düzenleyen Hoimar von Ditfurth, çev. Nasuh Barın Metis Yayınları, İstanbul 1991, s. 7 – 29.
- Seyidoğlu, Bilge, *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2005.
- Yağbasan Yıldırım, Kudret, *Malatya Efsaneleri*, Malatya Kitaplığı Yayınları, Malatya 2013.
- Yavuz, Muhsine Helimoğlu, *Diyarbakır Efsaneleri*, San Matbaası, Ankara 1989.
- Yavuz, Muhsine Helimoğlu, *Diyarbakır Efsaneleri-2 ve Diyarbakır Üzerine Sekiz Bildiri*, San Matbaası, Ankara 1990.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.